

НА ЗАКІНЧЕННЯ НОМЕРА

ФРАНЦ КАФКА: КЛІНІЧНИЙ ВИПАДОК КЛАСТЕРНОГО БОЛЮ ГОЛОВИ? Скорочений виклад

Cephalalgia 2004, 24:309-311

Вступ

Відомий австрійський письменник Франц Кафка (рис. 1) протягом 1913–1917 років страждав від специфічної форми дуже сильного болю голови. Певні риси цього болю, а також поведінка пацієнта під час цефальгічних приступів з певною долею імовірності вказують на кластерний біль. Цю проблему біографи митця раніше не обговорювали, хоч вона й дотична до його творчості.

Болі голови Франца Кафки — клінічний випадок

16 вересня 1915 року Франц Кафка нотує у своєму щоденнику: “Новий біль голови, якого я раніше не відчував. Він пульсує і захоплює ділянку над правим оком”. Ці щоденники можна читати, як неперервну історію хвороби. Він роками дуже уважно описує всі свої симптоми, зокрема, найпоширеніші з них — болі голови та безсоння. Письменник почав вести його з 1909 року, тому ми не знаємо докладних даних про стан його здоров'я до того, хоч у листі, датованому 1907 роком, він уже згадує про біль голови. Тоді він, імовірно, проявлявся у вигляді легкої форми так званої неklasифікованої первинної цефальгії (можливо, мігрені?). Поза тим подібний стан не згадується в документації митця аж до осені 1911 року.

4 жовтня 1911 року Кафка пише: “Учора перед сном я мав нестійке відчуття жару в лівій половині голови. Відчуття напруження виявлялося над лівим оком”. Він також описує “вертикальний біль над коренем носа, так ніби хтось тисне гострим лезом мені в лоб”. 8 жовтня біль відчувається, наче ножем “нарізають невеликі скибки мозку.”

З початком 1913 року проявляється драматична зміна феноменології болю. Його зображають як жахливий і практично нестерпний. У середині січня 1914 року письменник описує біль у листі до своєї нареченої Феліції Бауер: “Болі голови почалися протягом останніх 2 місяців, можливо, від початку минулого

Рис. 1. Фото митця замолоду.

року”. Вони дуже сильні та описуються в яскраво забарвлених тонах, “так ніби мені пиляють голову”, “ніби мені загнали в лоб цвях”, “біль доводить мене майже до неприємності”.

У грудні 1914 року митець продовжує мучитися від нього, додається безсоння. Болі голови періодичні, інколи стерпні, але часом настільки сильні, що він “агонізує, наче мученик”. У вересні 1915 року стверджується, що біль знову захоплює лоб над правим оком.

У Кафки цефальгічні пароксизми, імовірно, тривали протягом кількох годин. Також у щоденнику стверджується, що вони виникали переважно в ранкові години. Письменник не застосовував анальгетиків, оскільки не довіряв лікарям, отже, можна думати, що протягом дня біль зникав спонтанно.

У серпні 1917 року в митця почалося виражене кровохаркання, після чого йому поставили діагноз туберкульозу легень. Болі голови після цього послабилися. Кафка стверджував, що їх “ніби змило хвилию”. З кореспонденції видно, що певні цефальгічні та дисомнічні проблеми мучили його і під кінець життя (початок 1920-х років), але це неможливо порівняти із кризовим періодом 1913–1917 рр.

Дискусія

Симптоми описані письменником настільки чітко, що так і хочеться поставити відповідний діагноз. Разом з тим цього немає у літературі, присвяченій йому, зокрема, у коментарях до повного зібрання творів і фундаментальній біографічній монографії Р. Стаха.

Франц Кафка страждав від цефальгій приблизно з 30–ти років. Кластерні болі голови зазвичай розвиваються у віковому діапазоні 20–45 років. Ці пароксизми переважно описують у вигляді гострих розколюючих болів високої інтенсивності, наприклад, “як при нирковій кольці”. Близький друг письменника Макс Брод у його біографії згадує опис болю голови, зроблений самим митцем: “Це подібне до того, що відчуває віконне скло в точці, в якій воно має розбитися”. Його цефальгії концентрувалися в чітко визначеній ділянці голови — правій надочної зоні.

При найгірших приступах пацієнти неспроможні лежати, вони зазвичай сидять у кріслі або ходять туди-сюди. Високу інтенсивність болів голови Кафка згадує в листі до Феліції Бауер від 21 березня 1915 року: “При ранкових атаках я буквально сиджу і лише хитаю головою”. Описана поведінка дуже характерна для деяких таких пацієнтів.

Їх тенденція до суїциду була описана ще відкривачем згаданої нозології Байярдом Тейлором Хортоном. Згідно з його твердженнями “біль у цих хворих настільки сильний, що за ними необхідно наглядати, оскільки вони готові вкоротити собі життя”. І справді, митець вважав власну ситуацію настільки безнадійною, що його переповнювали думки про самовбивство; це впливає із його записів у щоденнику за згадані роки.

Приступи кластерних цефальгій часто мають сезонний ритм, найчастіше виникаючи навесні та восени. Письменник страждав від осінніх болів і саме тоді вони були найвиснажливіші. Вік початку хвороби, виражена інтенсивність, зміни поведінки під час пароксизмів, характер, локалізація і часовий патерн болю можуть, на нашу думку, свідчити на користь діагнозу кластерної цефальгії. Певні підстави дають можливість думати, що є малоімовірним, ніби Кафка мав кластерну мігрень або невральгію трійчастого нерва.

У його щоденниках не згадується про такі асоційовані симптоми, як почервоніння ока, слъозотечу або закладання носа. Тому можна сказати, що записи митця про свій стан не повністю відповідають сучасним діагностичним критері-

ям, розробленим Міжнародним товариством з вивчення болю голови; разом з тим відомо, що принаймні у 3% таких пацієнтів приступи кластерного болю не супроводжуються локальними вегетативними симптомами, хоча феноменологія цефальгічного синдрому радше однотипна. Крім того, навряд чи доцільно (та й чи варто?) писати про настільки незначні прояви у своєму щоденнику.

Те, що письменник протягом 1913–1917 рр. страждав від різновиду дуже важкого болю голови, очевидно, дає нам змогу інакше глянути на літературні твори цього періоду. У його літературних фантазіях та щоденниках того часу біль як наслідок тортур дуже поширений. Кафка відчуває, ніби його пронизують ножами, голками або стрілами. Він поринає у марення, як найкраще “всадити собі в шию ніж нижче підборіддя”.

У короткому оповіданні “У штрафній колонії”, написаному в жовтні 1914 року, митець докладно зображає катувальний апарат, що пронизує голками засуджених до смерті ув’язнених. Йозеф К. (роман “Процес”) страчений за допомогою різницького ножа, а його охоронців годинами шмагають батогами, Грегора Самсу (оповідання “Перетворення”) закатовує до смерті його батько; описи убивств за допомогою ножів та кривавлячі виразки трапляються і в інших творах. Літературознавці настільки докладні описи болю у творчості письменника пов’язували із садизмом або мазохізмом. Разом з тим у його літературному доробку перед 1913 роком немає подібних картин: ні в коротких творах, написаних у молодості, ні в першій книзі “Споглядання” (1912 р.), ні у вражаючому оповіданні “Судження” (вересень 1912 р.), ні в романі “Америка”. Не знаходять їх і в написаному Кафкою після серпня 1917 року, зокрема, в романі “Замок”. У них немає настільки драматичних описів убивства за допомогою гільйотини під час Французької революції, розчленовування на шматки м’ясником, катувань коня шпорами, повішання з допомогою нашійника на даху.

Можна припустити, що митець намагався ознайомитися із набагато важчими станами болю, щоб витримати, те, від чого страждав, — описи катувань у його творах набагато нестерпніші, ніж те, чого він зазнавав сам. “Фізичний біль — єдина і безсумнівна правда”, — написав письменник у листі, датованому 1922 роком. Тоді він міг із великою долею ретроспективної іронії вважати себе “фахівцем з болю”. Проте на початку 20-го століття мігрень Хортонна (кластерна цефальгія) була ще не відомою нозологічною одиницею. Лікар, до якого звернувся Кафка в 1916 році, встановив йому діагноз “крайнього неврозу” і рекомендував відпочинок, дієту та прогулянки на свіжому повітрі.

Підготував *Юрій Матвієнко*